

УДК [003.085:78-043.5]:783:271.2(045)

**ВЗАЄМВІДНОШЕННЯ СЛОВА Й МУЗИЧНОГО ЕЛЕМЕНТУ В
БОГОСЛУЖБОВІЙ МУЗИЦІ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ**

Товтин Н. І.

**THE RELATIONSHIP OF THE WORD AND THE MUSICAL ELEMENT
IN THE LITURGICAL MUSIC OF THE ORTHODOX CHURCH**

Tovtyn Nadiya

В статті розглядається взаємовідношення слова й музичного елемента в богослужінні Православної Церкви, що є надзвичайно важливим та актуальним в контексті розуміння суті церковної музики. Богослужбовий спів як символ християнської церкви є однією з форм богослужіння. Автор приділяє увагу характерним особливостям богослужбового співу і його узгодженості з текстом Літургії. В зв'язку з цим виокремлено дбайливе і поважне ставлення до слова як до носія сакрального змісту та лаконічності церковної музики. Доведено, що молитовне слово, читане й співане у відправах, відіграє особливу роль як у християнському богослужінні так і в храмовому синтезі мистецтв.

Ключові слова: церковний спів, богослужбовий спів, догматичне вчення, Літургія, сакральна монодія, музичний текст, богослужбовий текст.

The article examines the relationship between the word and the musical element in the liturgy of the Orthodox Church, which is extremely important and relevant in the context of understanding the essence of church music. Liturgical singing as a symbol of the Christian church is one of the forms of worship. The author pays attention to the characteristic features of liturgical singing and its consistency with the text of the Liturgy. In this regard, a careful and respectful attitude to the word as a carrier of sacred content and brevity of church music is highlighted. It has been proven that the prayer word, read and sung in services, plays a special role both in Christian worship and in the temple synthesis of arts.

Key words: church singing, liturgical singing, dogmatic teaching, Liturgy, sacred monody, musical text, liturgical text.

Церковний спів Православної Церкви є однією з форм богослужіння. Якщо церковний (богослужбовий) спів є одним із видів богослужіння, то можна сказати, що у піснеспівах, які складають головний зміст богослужіння, закладене поетичне і пристосоване для співу богословське вчення Православної Церкви. Церковний спів – це те, що співається у Церкві і призначене тільки для Церкви.

Мета статті – з'ясування ролі та значення богослужбових текстів і музичного елемента у православному богослужінні, що постає як гармонійний синтез цих понять і як своєрідне відображення цілісності церковної музики.

На сьогодні є праці численних дослідників, які приділили увагу проблемі взаємовідношення слова й музичного елемента в богослужбовій музиці. Це наукові дослідження Н. Герасимової-Персицької, О. Цалай-Якименко, Л. Корній,

Ю. Ясіновського, Н. Костюка, Ю. Медведика та ін.

Проблема розуміння суті церковної музики є однією з найскладніших. Про це свідчить як безпрецедентна довготривалість її обговорення (від Старого Завіту – до сьогодення), так і її багатоаспектність, яка вимагає свого розгляду. Упродовж двох тисячоліть розвитку християнської церковно-музичної традиції сформувався величезний масив літургійної та паралітургійної музики і незалежно від масштабів, жанрів, виконавчого складу постійно актуальною є міра їх відповідності характеру богослужіння [10, с. 243].

Справа в тому, що вже сама різниця в структурі богослужіння Православної Церкви, римо-католиків і протестантів обумовлює і викликає різноманітні погляди на значення музики під час богослужіння, на сутність церковної музики і її літургійну функцію. Дійсно, інколи ми є свідками думок і поглядів багатьох людей, що церковний (богослужбовий) спів повністю відноситься до області музичного мистецтва. Церковний спів – це, за їх поглядами, – хорова вокальна музика, і вся відмінність церковної музики від світської полягає в тому, що вона виконується в храмі під час богослужіння. Окрім того, для багатьох є незрозумілим, чому Православна Церква так рішуче відмовляється від інструментальної музики при богослужінні хоча би для підтримки співу? Причиною цьому є, перш за все, аскетичні настрої, які є характерними для східних церков. Загальновідомим є те, що інструментальна музика використовувалася язичниками під час їхніх культових церемоній.

Упродовж віків Церква пильно стежила за розвитком музики, відгукуючись на всі поважніші повороти постановами Соборів, церковних предстоятелів, дбаючи про збереження саме духовного виміру музики, її трансцендентальної природи, і цим визначаючи її місце і роль у богослужінні. Ще на Синоді в Аквізграні у 816 р. було заборонено світський характер співу в Церкві. В боротьбі з поганськими елементами Церква забороняла сакральні танці на цвинтарях, «бісовскія ігрища» скоморохів [10, с. 246].

Інструментальна музика, як відомо, здатна перш за все викликати емоції, або

емоційні реакції на думки, викликані словом. А у піснеспівах, з яких складається богослужіння, міститься догматичне вчення, що є надзвичайно важливим фактором богослужіння, яке упродовж тисячоліть несло слово Боже церковнослов'янською мовою. Церковнослов'янська мова була для Церкви мовою богослужіння, богоспівкування і молитви. Слов'яни не змогли достатньо засвоїти істину нового для них вчення, слухаючи богослужіння на чужій мові. Так було до IX ст., поки святі Кирило (в миру Константин) і Мефодій не були призвані надати слов'янам розуміння християнського богослужіння – перекласти для них богослужбові книги з грецької мови на слов'янську. Як розповідається в Житті св. Кирила, Бог дав йому слов'янські книги, щоб і слов'яни «були віднесені до великих народів, які прославляють Бога своєю мовою» [5, с. 45].

Затвердити слов'янську писемність як особливу релігійну традицію, яка існувала нарівні з грецькою та латинською, було дуже важкою справою. Святі Кирило і Мефодій з 863 р. розповсюджували слов'янське богослужіння і слов'янську церковну літературу у Великій Моравії та Панонії, слов'янських державах, розміщених на території сучасної Чехії, Словаччини та Угорщини.

Церковнослов'янська мова була духовним і культурним скарбом, який оберігали наші предки понад тисячу років. Цією мовою упродовж багатьох століть молились всі слов'янські Церкви. Навіть після реформи Петра I церковнослов'янська мова в богослужінні не була замінена російською. Її тільки піддали певній русифікації. Величава лаконічність і виразність церковнослов'янської мови якнайбільше відповідали духу молитви і святодіяства.

Щоб простежити взаємовідношення слова і музичного елемента в богослужінні Православної Церкви потрібно зрозуміти важливість сутності церковного співу і його значення в літургійному дійстві. Поняття «церковний спів» та «церковна музика» і в мові і в літературі використовуються паралельно, а інколи й одне замість одного.

Формуючими факторами церковного співу є :

1) богослужбовий текст (тобто слово),

2) богослужбовий чин;

3) музичний елемент.

Музичний елемент належить богослужбовому співові і впливає з нього; слово використовує феномен музики для більш чіткого вираження змісту і характеру тексту, що становить синкретичну єдність. Через це музична композиція зумовлена структурою тексту. Віршовому рядкові відповідає музичний рядок, строфі – музична строфа, а піввіршеві – музичний сегмент. Українські вчені-філологи і музикознавці, зокрема І. Огієнко та П. Маценко, вивчали будову гімнографічних текстів старослов'янською мовою. Ці дослідники дійшли висновку, що старослов'янські переклади грецької гімнографії є поезією, яка складається зі строф, а строфа – переважно з двох рядків. Кожен віршовий рядок є повним реченням, а строфа – закінченою думкою. Віршовий рядок поділяється на два піввірша. Строфа найчастіше складається з двох віршових рядків. До строф іноді додаються піввірші: Алілуя, Слава Тобі, Господи, та ін. [7, с. 142].

Навіть ті елементи «хореографії», які характерні для Православного богослужіння, – урочисті входи і виходи, поклони, кадіння, – покликані не відвертати увагу віруючих, а налаштувати їх на молитовний стан, залучити їх в ту теургію, в якій, за вченням Церкви, бере участь не тільки Церква земна, а і Церква небесна, і не тільки люди, а й Ангели.

Слово ми інколи, на жаль, розуміємо не так як Апостоли, святі, мученики. Розуміємо його як безінтонаційну абстрактність. «Споконвіку було Слово, а Слово в Бога було, і Бог було Слово. Воно в Бога було споконвіку. І Слово сталося тілом, і перебувало між нами, повне благодаті та правди» (Ін. 1, 14) [3].

Цієї точки зору притримувалися багато відомих вчених, дослідників церковного співу. Вони називали музику мовою онтології (філософське вчення про загальні категорії та закономірності буття), догматики серця, віри чи зневіри, мовою долі людини, народу, мовою життя і смерті.

Проблема співвідношення словесного тексту і мелодії у богослужбовій

музиці виходить за межі прямої вербальної залежності. Християни прославляють Господа не бездушними предметами, а благороднішим природнім інструментом – людським голосом. Богослужбовий спів як символ християнської церкви є однією з форм богослужіння і особливу роль у християнському богослужінні і в храмовому синтезі мистецтв відіграє молитовне слово, читане й співане у відправах, що концентрує в собі й уособлює собою священний зміст. Знаючи й поділяючи думку Церкви про те, що церковне читання й церковний спів тотожні за сенсом, музикознавці приділяють особливу увагу співові. Не прийнявши до богослужіння інструментальної музики, Православ'я доручило співові відповідальне завдання – бути єдиним, духовно свідомим виразником істини Слова. Є свідчення, що давні мелодії одноголосних творів народжувалися у потаємній тиші монастирів, надихалися молитовним зосередженням великих подвижників і чудотворців [8, с. 6].

Молитва, проповідь, повчання та розповідь можуть бути однозначно виражені тільки словами. І в богослужінні саме вони яскраво передають думки та ідеї. Тільки слово дає музичним звукам визначений, чітко окреслений зміст.

Богослужбовий спів Православної Церкви насичений всіма багатствами сакрального світу, філософською та богословською мудрістю, глибиною потаємного змісту. Панівне становище слова в православному богослужінні ніколи не піддавалося сумніву. Полеміка, яка неодноразово виникала протягом століть, стосувалася характеру музичного компоненту. Спів у Церкві є перш за все носієм Божественного слова. Григорій Нісський пояснював: «невигадливий наспів переплітається з Божественними словами заради того, щоб саме звучання і рух голосу пояснював прихований сенс, що стоїть за словами» цит. аз: [цит. за: 1, с. 15]. Тобто, слово є важливим в молитві, церковній службі, церковному співі. Текст впливає на формування мотивів того чи іншого жанру церковної музики.

В Православному богослужінні – чи це Літургія, чи вечірня, чи утрення, чи повечір'я, – з першого ж виголошення ми занурюємося в стихію безперервної молитви. Одні за одним звучать псалми, ектенії, стихири, тропарі, молитви і

виголошення священника: вся служба проходить на одному диханні як єдина безперервна містерія, все відбувається в одному ритмі, ніщо не відволікає від молитви. Богослужбові тексти насичені глибоким богословським змістом. Догматика молитви відгукується в серці віруючих.

Як зазначає Т. Шманько «Протягом тривалого часу в богослужбових текстах фіксувалися основні правила нашої віри. І коли виникала якась загроза для правовірного благочестя, то услід за канонічними постановами з'являлися літургійні тексти, що поширювали те чи інше соборне визначення...Через своє широке розповсюдження і часте повторювання літургійні тексти ставали для віруючих своєрідною школою християнства, яка постійно нагадувала, у чому саме ця віра полягає. Богослужбові тексти протягом віків також відображали живу традицію християнського благочестя» [6, с. 188].

Слова молитви, гімни вдячності і покаяння, які виливалися з глибини сердець поетів, містиків, святих важливі для нас. Але в храмі не тільки «слово» служить засобом для возвеличення та очищення душі. Оскільки церковне дійство в своїй повноті звернено до всіх сторін людської особистості його можна охарактеризувати як «синтез мистецтв».

Про мистецький рівень співу, про його особливості, у Біблії майже нічого не сказано. Можна тільки читаючи між рядками, здогадуватись, що це був переважно патетичний, одухотворений, повний експресії спів. Проблематично говорити (в сучасному розумінні) про художньо-мистецький рівень співу, коли, наприклад, співала велика кількість людей у супроводі такої ж кількості музичних інструментів, в тому числі труб (баранячих рогів), кимвалів та інших шумових приладів (I Хр. 13, 8; 15, 16-24; II Хр. 5, 11-14; 29, 27 та ін.), або коли при святкуванні відбудови жертовника антифонно співали два великі хори з супроводом музичних інструментів і в той же час «ввесь народ кричав сильним голосом, прославляючи Господа» (Ез 3, 11). Винятком може бути хіба музикування Давида, який своїм співом і грою на арфі позитивно впливав на душевний стан Саула (I Сам 16. 23). А перші згадки про характерні особливості

співу (радісний, милозвучний, солодкий) pojawiaються в книгах з часів Вавилонської неволі і пізніше [2, с. 37].

Тобто, спів під час богослужіння набуває високого і потаємного змісту. «Співи – це свято для тих, хто радіє, втіха для тих, хто впадає у відчай...проповідь Бога, роз'яснює віру, будує Церкву і т.д.». Святитель Іван Золотоустий стверджував: «духовні співи наділені великою користю, потіхою, освяченням і служать приводом до всякої доброї справи, і Дух Святий сходить в душу тих, хто співає ці пісні» [9, с. 14].

Богослужбовий спів Православної Церкви насичений всіма багатствами сакрального світу, філософською та богословською мудрістю, глибиною потаємного змісту. На думку Єфіменко А. «Богослужбовий канон відкривається нам через Слово і Діяння обрядово-празничного Втілення Слова як акції божественно-людської комунікації, яка здійснюється у богослужінні як відтворення, повторення, нагадування загалом вірним того, що вже є відомим і незмінним – істин християнської віри. Як стверджував бл. Августин, «Слово є більшим, ніж тимчасовий звук або постійна сила [...] оскільки Діяння Слова полягає не у тому, що і як воно вимовляє, а в тому, що воно втілює Віру» [цит. за: 4, с. 69].

Отже, характерною і необхідною ознакою богослужбового співу є узгодженість з текстом. А ще – дбайливе та поважне ставлення до слова як носія сакрального змісту. Якщо ми заберемо слова, зберігши тільки музичну сторону богослужіння, то побачимо, що музика, сама по собі, створює тільки настрій, який можна охарактеризувати загальними визначеннями такими, як «сумний», «радісний», «святковий» і т.д. Однак ці визначення не мають в собі конкретного сенсу. Тільки слово спроможне наділити музичні звуки визначеним сенсом. І тільки при взаємовідношенні слова з музикою може йти мова про той чи інший зміст.

Проблема взаємовідношення слова й музичного елемента може знайти своє продовження в наукових студіюваннях стосовно правильної інтерпретації змісту і

форми церковних піснеспівів. Варто звернути увагу на думку Ю. Ясіновського, який вважає, що «музична текстологія піснеспівів сакральної монодії має на меті вивчення широкого кола питань, пов'язаних з розумінням власне музичного тексту. Це насамперед правильне його прочитання, виявлення помилок реконструкція тексту на основі багатьох списків, редакцій і стилістичних відгалужень. Основним завданням музичної текстології є вивчення динаміки і напрямків розвитку музичного тексту. Текстологія гимнографічних піснеспівів – це історія тексту кожного конкретного піснеспіву. Вивчення історії його тексту створює важливі передумови для правильної інтерпретації змісту і форми твору та його стилістики [11, с. 235-236].

Богослужбовий спів звучить там, де виконується Закон Божий та присутня молитва, які неминуче змінюють саму людину, накладаючи особливий відбиток на всю її творчість, підносячи її до вершин одухотвореності.

Список використаних джерел

1. Герасимова-Персидська Н. Монодія як символ сакрального. Православна монодія: її богословська, літургічна та естетична сутність. До 2000-ліття християнської доби / Н. Герасимова-Персидська // Науковий вісник. – К., 2001. – Вип.15.
2. Дешиця М. Іван Золотоустий про спів і музику / М. Дешиця. – Львів: Добра книжка, 2010. – 120 с.
3. Євангеліє від св. Івана [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://bibleonline.ru/bible/ubio/jhn-1/>.
4. Єфіменко А. Функції богослужбового канону та взаємодія його складових у літургічній музиці [Електронний ресурс] / А. Єфіменко // Українська музика. – 2012. – Число 1. – С. 59-72. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ukrmuzyka_2012_1_10.
5. Слово Істини: Початок пізнання Божого і людського. – Харків, 2019. – 408 с.
6. Сучасний стан українського церковного співу // Калорнопія: науковий збірник з історії церковної монодії та гимнографії. – Львів: Вид-во ЛБА, 2002. – Вип. ХХІХ, Число 1. – 395 с.
7. Корній Л. Історія української музики. Частина перша (Від найдавніших часів до ХVІІІ ст.) / Л. Корній. – Київ-Харків-Нью-Йорк: Вид-во М. П. Коць, 1996.
8. Православна монодія: її богословська, літургічна та естетична сутність. До 2000-ліття християнської доби // Науковий вісник. – К., 2001. – Вип. 15.
9. Якимович В. Значення церковного співу / В. Якимович // Світло Православ'я. – 2004. – № 1.
10. Трохановський О. Що таке церковна музика? (музично-історичний, богословський і творчий аспекти) / О. Трохановський // Калорнопія: науковий збірник з історії церковної монодії та гимнографії. – Львів: Вид-во Українського Католицького Університету, 2004. – Число 2. – 387 с.
11. Ясіновський Ю. Із спостережень над текстами української церковної монодії / Ю. Ясіновський // Musica Humana: наукові збірники ЛНМА ім. М. Лисенка / відп. ред. Ю. Ясіновський. – Львів: ЛНМА ім. М. Лисенка, 2003. – Вип. 10, Ч. 1. – 206 с.

References

1. Herasymova-Persydska, N. 2001. Monodiia yak symvol sakralnoho. Pravoslavna monodiia: yii bohoslovska, liturhichna ta estetychna sutnist. Do 2000-littia khrystyianskoi doby [Monody as a symbol of the sacred. Orthodox monody: its theological, liturgical and aesthetic essence. Until the 2000th anniversary of the Christian era]. *Scientific Bulletin*, 15.
2. Deshchytsia, M. 2010. *Ivan Zolotoustyi pro spiv i muzyku [Ivan Zolotousty about singing and music]*. Lviv: Good book.
3. Yevanheliie vid sv. Ivana [Gospel from St. Ivan]. Available at: <https://bibleonline.ru/bible/ubio/jhn-1/>.
4. Yefimenko, A. 2012. Funktsii bohosluzhbovoho kanonu ta vzaiemodiia yoho skladovykh u liturhichnii muzytsi [Functions of the liturgical canon and interaction of its components in liturgical music]. *Ukrainian music*, 1, pp. 59-72. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ukrmuzyka_2012_1_10.
5. *Slovo Istyny: Pochatok piznannia Bozhoho i liudskoho [The Word of Truth: The beginning of knowledge of God and man]*, 2019. Kharkiv.
6. Suchasnyi stan ukrainskoho tserkovnoho spivu [The current state of Ukrainian church singing], 2002. *Kalorhonia*, XXIX, 1.
7. Kornii, L. 1996. *Istoriia ukrainskoi muzyky. Chastyna persha (Vid naidavnishykh chasiv do XVIII st.) [History of Ukrainian music. Part one (From the earliest times to the 18th century)]*. Kyiv-Kharkiv-New York: M. P. Kots Publishing House.
8. Pravoslavna monodiia: yii bohoslovska, liturhichna ta estetychna sutnist. Do 2000-littia khrystyianskoi doby [Orthodox monody: its theological, liturgical and aesthetic essence. To the 2000th anniversary of the Christian era], 2001. *Scientific Bulletin*, 15.
9. Yakymovych, V. 2004. Znachennia tserkovnoho spivu [The meaning of church singing]. *Light of Orthodoxy*, 1.
10. Trokhanovskiy, O. 2004. Shcho take tserkovna muzyka? (muzychno-istorychnyi, bohoslovskiy i tvorchyi aspekty) [What is church music? (music-historical, theological and creative aspects)]. *Kalorhonia*, 2.
11. Yasinovskiy, Yu. 2003. Iz sposterezhzen nad tekstamy ukrainskoi tserkovnoi monodii [From observations on the texts of Ukrainian church monody]. *Musica Humana*, 10, 1.

УДК 316.72:316.77-027.543-027.541(045)

МІЖКУЛЬТУРНА КОМУНІКАЦІЯ: МІЖНАРОДНИЙ ТА РЕГІОНАЛЬНИЙ АСПЕКТИ

Фельцан І. М.

CROSS-CULTURAL COMMUNICATION: INTERNATIONAL AND REGIONAL ASPECTS

Feltsan Inna

Статтю присвячено дослідженню міжнародного та регіонального аспектів міжкультурної комунікації. Бібліографічний аналіз за даною проблематикою дав змогу виявити брак досліджень за темою міжнародного та регіонального аспектів міжкультурної комунікації. Встановлено, що цілі та завдання міжкультурної комунікації на регіональному рівні відмінні від тих, які з'являються у міжнародному контексті. Автор приходить висновку, що міжкультурна комунікація в контексті глобалізації має розглядатися як стратегічна політика держави для врегулювання процесів, які постають перед людством у XXI столітті.

Ключові слова: міжкультурна комунікація, інтелектуальний обмін, державна стратегія, регіональний критерій.

The article is devoted to the study of international and regional aspects of cross-cultural communication. It is established that the goals and objectives of intercultural communication at the regional

МУКАЧІВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

89600, м. Мукачево, вул. Ужгородська, 26

тел./факс +380-3131-21109

Веб-сайт університету: www.msu.edu.ua

E-mail: info@msu.edu.ua, pr@mail.msu.edu.ua

Веб-сайт Інституційного репозитарію Наукової бібліотеки МДУ: <http://dspace.msu.edu.ua:8080>

Веб-сайт Наукової бібліотеки МДУ: <http://msu.edu.ua/library/>